

II. ANGLICKÁ REVOLUCE

V 17. století zhatily absolutistické snahy Stuartovců dvě politické revoluce (1642-1660, 1688-1689) se silným společensko náboženským zabarvením a dovedly Anglii ke stabilní konstituční monarchii.

Po smrti Alžběty Tudorovny (1558-1603) nastoupil na anglický trůn, toho jména první, skotský král Jakub VI. (1603-1625), syn popravené královny Marie, z dynastie Stuartů -- často loutka v rukou svých rádců. Přestože přicházel z relativně chudých poměrů, jeho marnotratnost se brzy stala příslovečnou. Zatímco na armádu vynaložil ročně 27000 liber, nákupy osobních šperků dosahovaly hodnoty až 37000 liber. Podobně hospodařil i královský dvůr. Jestliže Alžběta v roce 1601 vystačila s dvaceti sedmi tisíci, Jakub I. v roce 1614 spotřeboval společně s dvořany 155000 liber. Jeho syn a nástupce Karel I.

(1625-1649) v okázalé reprezentaci pokračoval, nedokázal však navíc skloubit své dynastické ambice se složitou situací v zemi. Jako panovník projevil silné sklony k absolutní vládě. První neshody se projevíly již za vlády Jakuba I., avšak přiosměly se po Karlově nástupu na trůn. Vybírání daní bez souhlasu parlamentu se realizovalo královskými úředníky, kteří podnikatele a obchodní kruhy nutili k "půjčkám". Tento postup vyvolal rychle rostoucí vlnu odporu, vrcholící vydáním petice práv (Petition of Right) roku 1628. Vycházela ze zásad Velké listiny svobod a pokoušela se stanovit přesně vymezené hranice mezi královskou mocí a zákonem. Panovník ustoupil, doufaje v odhlasování daní, které sněmovna tradičně přiznávala jeho předchůdcům. Nic takového se však nestalo. Navíc byla počátkem roku 1629 přijata usnesení v nichž zastupitelský orgán označil vybírání daní bez souhlasu parlamentu za nezákonné, každý kdo by se v Anglii pokusil zavést katolickou víru bude označen za veřejného nepřítele a kdokoli by se odvážil platit daně neschválené sněmovnou je zrádce a veřejný škůdce. Král neviděl jiné řešení než parlament rozpustit. Nyní byl však nucen opatřovat peníze jinou formou než daněmi. Postupoval proto vybraným jednotlivcům za finanční náhradu královské obchodní monopoly a výhradní práva na výrobu a dodávky specializovaného zboží (uhlí, výroba mýdla, dodávky soli, apod.). Výsledkem však bylo pouze zvyšování cen. Celkovou nespokojenost dále zvyšovala obnova některých poplatků a mimořádných daní. V hospodářské oblasti měla tedy jeho opatření antisanační charakter. Sklony k absolutismu se nutně musely projevit i v náboženské oblasti. Skupina hodnostářů kolem arcibiskupa Laudy tvrdě prosazovala jednotný vliv anglikánské církve. Velká masa anglické společnosti však s nelibostí sledovala jak působení státní anglikánské církve, tak i umírněný postup Karla I. proti zbytkům katolíků (oporou se jim stala králova choť, francouzská katolická princezna Henrietta Marie). Do vykrytalizování jednotlivých reformních proudů v průběhu anglické revoluce byli souhrnně označováni jako puritáni, stojící v podstatě na kalvínských pozicích. Náboženství v této době představovalo formu politického boje, což se stalo pro Karla I. vítanou záminkou k politickému pronásledování puritánů. Velká část jich tehdy byla nucena emigrovat a našla nové domovy za oceánem v osadách Nové Anglie. Nástupem Stuartovců vznikla anglicko-skotsko-"irská" personální unie, z čehož se odvíjely další komplikace. Prosazováním tvrdé centralizační a nábožensky netolerantní politiky proti katolickému irskému obyvatelstvu byl pověřen králův rádce lord Strafford. Odezvou mu byly neustálé vzpoury domácího

obyvatelstva. Obdobná situace panovala i ve Skotsku. Tato země již po několik generací vyznávala radikální kalvínskou formu protestantství -- presbyteriánství a nemínila se podvolit jednotnému anglikánskému náboženství. Očekávaný odpor Skotů byl však i pro domácí anglickou opozici příležitostí zastavit královy absolutizační kroky.

Když se roku 1637 Karel II. skutečně pokoušel prosadit ve skotské církvi anglikánské zásady, jediné čeho dosáhl byl vpád neposlušné skotské šlechty do Anglie. Jeho obtíže se nyní zdvojnásobily. Finanční prostředky na operace žoldnéřské armády mu mohl povolit jedině parlament. Svolání však hodlali puritánští předáci John Pym, Henry Ireton či John Hampden využít k radikálnímu vystoupení proti královské moci s cílem jejího omezení. Parlament svolaný v dubnu 1640 byl proto velmi rychle rozpuštěn a vstoupil do historie jako krátký parlament. Slabé a špatně organizované královské jednotky byly proti zkušené skotské šlechtě (často zakalené v třicetileté válce) neúspěšné. To krále donutilo v listopadu 1640 svolat parlament znovu. Poněvadž zasedal až do jara 1653, bývá označován jako dlouhý parlament. Opozice pod Pymovým vedením znovu zaútočila proti královým rádcům a volala je k odpovědnosti vůči parlamentu. Karlovi rádcí byli posléze pod tlakem okolností potrestáni. Lord Strafford byl stat 12.května 1641, arcibiskup Laud v lednu 1645. Parlament si dále vynutil rozpuštění královské armády a zrušení řady dávek a daní. O dalším vývoji vztahu mezi zastupitelským sborem a panovníkem rozhodla nakonec tzv. velká remonstrace (protest) puritánů. Dne 22.listopadu 1641 v ní Pymovi stoupenci prosadili řadu obvinění krále a vytyčili požadavek vytvoření vlády, která by nebyla odpovědná pouze panovníkovi, ale též parlamentu. Král se nyní rozhodl se svými oponenty rázně skoncovat. Byl to 14.leden 1642, kdy se odhodlal sáhnout k násilí. Vydal rozkaz k zatčení opozičních předáků, přičemž sám vtrhl v čele stovky ozbrojenců do parlamentu, aby zatýkání osobně řídil a shromáždění rozpustil. Předáci puritánů však byli včas informováni a ukryli se. Roztržka s parlamentem se stala nepřekonatelnou. Král vzápětí opustil Londýn, začal v severní a střední Anglii shromažďovat vojsko, posléze se uchýlil do Oxfordu a 22.srpna 1642 vyhlásil válku. Začalo první období občanské války (jak je tato fáze anglické revoluce některými historiky též nazývána) 1642-1646. Dávno před konfliktem již v dobách panování královny Alžběty a v jeho průběhu se postupně vytvořilo celé spektrum zájmových skupin, avšak vykrytalizování dvou hlavních revolučních proudů v politickém ohledu proběhlo zejména v letech 1643-1644. Dosud měli v parlamentu převahu presbyteriáni. V náboženské oblasti souhlasili s jednotně řízenou, ovšem presbyteriánskou (kalvínskou) církví. Krále si sice přáli porazit, ale poté jej v pravomocích pouze omezit. Odlišná názorová situace se naproti tomu vytvořila v armádě. Drtivou převahu tu mělo radikálnější independentské smýšlení, žádající naprostou nezávislost náboženských obcí, které odmítaly nejen anglikánskou, ale i kalvinistickou snahu prosadit jednotné státní náboženství závazné pro všechny, ohledně krále pak ne dohodu, ale diktát z pozice síly (později vrcholící úplným odstraněním monarchie a vyhlášením republiky). V parlamentu prozatím zaujímali menšinovou pozici. Později se ke slovu dostali zejména v armádě levelleři (rovnostáři) bojující za občanskou rovnost a okrajovu pozici představovala skupina majetkových rovnostářů -- diggeři (kopáči). Za krále se postavily zbytky katolické šlechty,

venkovská anglikánská šlechta a anglikánská církev. Jádro královských sil tvořili často žoldnéři vracející se z třicetileté války.

Vojenské operace začaly na podzim 1642. V prvních střetech se ještě projevila převaha roajalistů, kterým velel vojensky vzdělaný syn "zimního krále" Ruprecht Falcký. Panovník však vítězství nedokázal zásadněji využít (Essex zastavil jeho postup na Londýn) a rok 1643 přinesl posilování vojenských těles na obou stranách. Pozvolný obrat ve prospěch parlamentu nastal poté, co do hry vstoupily Oliverem Cromwellem nově vycvičené oddíly a z nich zejména elitní jízda (Ironsides). Po dohodě s parlamentem vpadly do země též oddíly Skotů a v součinnosti s parlamentními vojsky sevřely poblíž Yorku Karlovu armádu do kleští. U Marston Mooru se 2.července 1644 odehrála jedna z rozhodujících bitev, ve které princ Ruprecht neobstál. Stále známější Cromwell využil vojenského vítězství politicky a dosáhl odstranění smířlivých, nerozhodných velitelů Manchestera a Essexu. Parlament v této době schválil vytvoření armády nového typu (New Model Army), placené z jeho prostředků. Předností (přibližně 22000 mužů) byl kvalitní bojový výcvik podle nizozemsko-švédských zkušeností, kázeň a fakt, že téměř polovinu tvořili dobrovolníci zastávající radikální independentská stanoviska. Vojáci dosáhli určité míry samosprávy představované tzv. agitátory a běžnými se staly diskuse. Do čela se postavili velitelé Thomas Fairfax a Oliver Cromwell.

O výsledku občanské války prakticky rozhodla bitva u Naseby ze 14.června 1645. Pro krále skončila katastrofálně (ztratil veškeré dělostřelectvo a přes 5000 mužů). Nové tažení parlamentních vojsk proti Oxfordu na jaře 1646 donutilo Karla I. dokonce k útěku do skotských ležení. Těžiště vývoje se v tuto chvíli přesunulo do parlamentu, kde presbyteriánská většina považovala konflikt za ukončený a podnikala se skotskými souvěrci kroky, jimiž by eliminovala ambice independentů. Vykoupila za čtyřměsíční žold krále do svého zajetí, vojenské jednotky již však rozpustit nestihla. Nově vytvořená armádní rada odmítla všechna rozhodnutí parlamentu, získala do svých rukou krále a po neplodných jednáních vtáhla v srpnu 1647 do Londýna, aby svůj triumf zakončila independentskou parlamentní čistkou. Od uvedené události proto hovoříme o kusém parlamentu, v němž zbyla asi stovka independentských přívrženců. Situaci v zemi nyní ovládala armáda, zčásti ovlivněná levellerskými názory. Na podzim téhož roku začaly debaty o nové ústavě, do níž se právě levellerské vedení podplukovníkem Johnem Lilburnem snažili prosadit svůj pokrokový program známý jako Dohoda lidu. Požadovali v něm zřízení republiky, odluku církve od státu a zavedení volebního práva pro všechny svobodné muže. V ozbrojených silách se nyní rozvinula bouřlivá diskuze. Poněvadž levellerské požadavky přesahovaly rámec independentských reformních představ a důstojnický sbor byl tvořen převážně independenty, došlo brzy k potlačení nejradikálnějších představitelů a jednání navíc přerušil králův útěk z Londýna.

Karel II. prchl na ostrov Wight odkud navázal spojení se Skoty, tajně slíbil uznat presbyteriány a znovu zahájil tažení proti parlamentu. Jeho postup uvrhl zemi do tzv. druhé občanské války 1647-1648. Cromwell v ní prokázal obdivuhodný růst vojevůdcovských schopností, kdy skvělými strategickými manévry na rozsáhlých prostorách Anglie dosáhl přesvědčivých vítězství. Nicméně o králi bylo rozhodnuto. Jeho zákulisní jednání se Skoty

a vyvolání druhé občanské války ho v očích armády postavily do pozice skutečného škůdce země a zrádce. "Krvavý Karel I. Stuart" byl před nejvyšším soudním tribunálem obviněn z řady zločinů a přesvědčení některých soudců, že odstranění krále prospěje celé zemi, směřovalo přelíčení podpořené tíhou důkazů k odsouzení "veřejného nepřítele obecného lidu" a jeho popravě 30. ledna 1649 před budovou londýnského White Hallu, kde dodnes sídlí britská vláda. Poprvé v dějinách Evropy přistoupil parlament k násilnému odstranění panovníka.

Záhy poté, 19. května 1649, byla poprvé a naposled v anglických dějinách vyhlášena republika (Commonwealth). Druhá občanská válka dočasně spojila armádu, avšak po vyhlášení nové formy státu se opět vyhrotily rozpory mezi levellery a grandy, neboť levellerské požadavky dosud splněny nebyly. Obnovené debaty v armádě o Dohodě lidu donutily Cromwella ke kázeňskému zásahu. Střet ukončilo uvěznění, následné vyhnanství Lilburna a přechod rovnostářů do pasivity či náboženského rozjímání. Budiž anglické revoluci připsána k dobru, ve srovnání s ostatními velkými revolucemi novověku, výjimečnost tohoto politického excesu.

Souběžná vzpoura Irů si vynutila tříleté válečné operace. Zároveň znamenaly poslední fázi nemilosrdné kolonizace ostrova Angličany, z níž se Irové dokázali vymanit až počátkem dvacátých let tohoto století.

Mezitím vyvstalo mladé anglické republice nové nebezpečí, ztělesněné Karlem II. Skotská šlechta, která s radikálním vývojem svých jižních sousedů dále nemohla souhlasit, totiž roku 1650 řekla své ano restauraci Stuartovců. Republikánský parlament nyní odmítl pasivně přihlížet skotským přípravám na vpád do země a minil rozhodnout očekávané střetnutí bleskovým útokem na území protivníka. Bylo však nutné najít nového velitele armády. Sir Thomas Fairfax, dosavadní generalisimus, se s revolucí rozešel ve chvíli, kdy padlo rozhodnutí připravit krále o hlavu. Kandidát na funkci byl pouze jeden -- Cromwell. Jeho armáda v polovině července překročila skotskou hranici a účinně paralyzovala Skoty, jejichž zemská hotovost se teprve scházela. Domácí byli nuceni přejít k drobným nájezdům, partyzánské válce a doufat, že nemoci, špatné zásobování a drsné zimy naruší morálku i bojeschopnost protivníka. Přímého střetu se sice obránci odvážili jen jednou s nevalným výsledkem (bitva u Dunbaru), ale nespokojeni byli i Angličané, neboť rozhodný okamžik stále nenacházel. Ten uspíšil až nedočkavý Karel III., toužící po koruně. Neprozřetelně vyrazil do jižní Anglie následován vzápětí Cromwellovými oddíly, aby jím byl nedaleko waleské hranice poražen. Závěr tažení nemohl být proto jiný než triumfální. V polovině září 1651 přijal Londýn bouřlivými ovacemi uznávaného vojevůdce. Politickým důsledkem se stalo pevnější připoutání Skotska k Anglii, zároveň byly zrušeny celní přehrady, avšak autonomie i svébytnost skotské šlechty zůstaly zachovány.

Cromwell se opět ujal politických záležitostí. Jako poslanec parlamentu a člen Státní rady vehementně bojoval za vypsání nových voleb. Oporou mu zůstával independentský důstojnický sbor, zatímco kusý parlament ztratil dávno poslední zbytky autority a politické etiky. Korupce, úplatkářství a zneužívání funkcí byly na hony vzdáleny puritánské morálce. Vyvrcholením těchto praktik se stalo odsunutí termínu voleb o tři roky a příprava zákona o doživotním poslanectví. Dne 20. dubna 1653 se sněmovna pokusila v Cromwellově nepřítomnosti zákon urychleně schválit. Zpráva o intrice však dostihla včas adresáta a Cromwell v čele svých

vojáků parlament prostě rozehnal. Neusiloval ještě o zavedení diktatury, avšak zvolení nového zastupitelského orgánu nepřineslo očekávané výsledky. "Vláda svatých" nebo také malého parlamentu, složená ze zástupců náboženských obcí, předkládala jeden nereálný projekt náboženského státu za druhým. Pro neustálé spory byl i tento orgán rozehnán a nově ustavená důstojnická rada prosadila jmenování Cromwella lordem-protektorem.

Vojenský diktátor sice zaujímal vůči parlamentu podobnou pozici jako kdysi Karel I., avšak na rozdíl od něj se mohl opřít o armádu. Podle nové ústavy měl lord-protektor společně s parlamentem moc zákonodárnou a jako předseda státní rady si uchoval i nejvyšší moc výkonnou. Parlament se měl svolávat každý třetí rok, volen na základě vysokého majetkového censu (200 liber). Cromwell upevnil správu země, vytvořil akceschopné policejní složky, zajistil si vybudováním výkonné výzvědné služby zprávy o úmyslech zahraničních mocností a v podstatě zajistil náboženskou svobodu. Zahraniční politika dostala nové impulsy již v roce 1651. Zákonem z 9. října, navigačními akty, byl na britské ostrovy povolen dovoz zboží pouze na anglických lodích nebo na lodích výrobce. Útok tedy směřoval zejména proti Spojenému Nizozemí, jež se pyšnilo největší přepravní flotilou světa. Směřoval proti němu i další zákon, jímž bylo anglickým koloniím zakázáno obchodovat s cizinci. Poněvadž nařízení nepřinesla očekávanou účinnost, následovala první z řady anglo-nizozemských válek 1652-1654, která však ještě dlouho neotřásla postavením nizozemského obchodu ve světě. Nábožensko politicky se v této době Anglie více sblížila se skandinávskými zeměmi, položila základy spojení s Portugalskem a dočasně se usmířila i s Francií a Španělskem.

Na domácí půdě se však stále více zužovala základna, o kterou by se bylo možno opřít. Nový parlament z roku 1656 nabídl diktátorovi královskou korunu a snažil se oslabit moc důstojnické rady. Nečinná armáda stále obtížněji zdůvodňovala svoji důležitost a roku 1657 se proto zastupitelskému sboru dokonce podařilo prosadit zrušení vojenské správy. To však znamenalo odklon vysokých důstojníků od lorda-protektora. Vzrůstající odvaha parlamentu se taktéž obrátila proti Cromwellovi. Jeho rozpuštění z roku 1658 vyvolalo ztrátu podpory londýnské City, obchodních kruhů, a znamenalo poslední fázi protektorovy vlády. Zcela osamocen se nyní mohl opřít pouze o státní aparát, zhoršoval se jeho zdravotní stav a k obecné nejistotě přispívaly i pokusy o atentát. Dne 3. září 1658 zemřel Cromwell na malárii. Jeho syn a nástupce Richard nebyl schopen ovládat ani důstojnickou elitu, ani podpořit oslabenou ideu republiky. Jeho roční vláda se tak stala nic neřešící epizodou. Část podnikatelských vrstev a měšťanstva byla nakloněna obnově monarchie a jakmile se podařilo přesvědčit i vedení armády, návratu Stuartovců již nestálo nic v cestě. Restaurace se ujal velitel skotské armády, generál Monck. Dne 23. prosince 1659 vtáhl do Londýna, obnovil starý volební řád do parlamentu, kde nyní převážili monarchisté a v květnu následujícího roku se na trůn vrátil syn popraveného krále -- Karel II. Prosadil pouze potrestání tzv. regicidů, tedy těch, kdo hlasovali pro smrt Karla I. Výjimka neplatila ani pro již zemřelé, takže např. tělesné pozůstatky Olivera Cromwella byly oběšeny posmrtně. Předtím podepsal v nizozemské Bredě podmínky stanovené parlamentem a byl nucen je také respektovat (rozsáhlé amnestie, vyplacení dlužného žoldu armádě, vyhlášení svobody vyznání

a potvrzení většiny majetkových převodů), než se na sklonku vlády pokusil o prosazení absolutismu.

"První anglická revoluce", pro niž je přes všechna rizika zjednodušování vhodnější přívlastek puritánská než buržoazní a v jejímž průběhu bychom našli více shodných rysů s husitským hnutím 15.století, než s pozdějšími ryze občanskými revolucemi, má svůj nepopiratelný význam. I když byla poražena, zůstala zachována idea nadřazenosti zastupitelského orgánu -- sněmovny -- vůči panovnické moci. K občanskému programu levellerů se mohly vrátit pro inspiraci revoluce pozdějších věků. Pro Anglii samou položila základy koloniální expanze a posílila ekonomiku země natolik, že se brzy stala nejvyspělejší zemí Evropy a vytvořila své světové impérium.□